

biztosít elégséges alapot ahhoz, hogy néhány felszíni hasonlóságon túl párhuzamba állítsuk az analitikus nyelvfilozófiával, s a kapcsolatok – éppen a nyelvfilozófia vonatkozásában – bizony töredékesek és parciálisak.

A szerkesztői szándékkal ellentétben a kötetből az derül ki, hogy a fenomenológia flörtje a nyelvfilozófiával érintőlegesen – ahhoz képest legalábbis mindenképpen, amit Laki János előszava ígér – egyébiránt teljesen meggyőző – utalásaival a számos párhuzamra. A nyelvfilozófiai dominancia az óceánon innen elsősorban a hermeneutikában és a posztstrukturalizmusban/dekonstrukcióban figyelhető meg; féltő, hogy a kötet e párhuzamok kiaknázásának elmulasztása miatt kevésbé sikeres, mint az első. A tanulmányok alapján úgy tűnik, hogy a XX. század során átmenetileg közeledtek ugyan egymáshoz, de erre éppen a legutóbbi évek-évtizedekből nem szerepelnek további példák. A kötet persze nem sorolható fel minden példát, csakhogy Demeter és Mezei éppen az *ellenpéldákat* hangsúlyozza a Wittgenstein és Heidegger utáni időszakban, holott a közeledés illusztrálására is bőven volna lehetőség.

Laki János szerint a kötet annak a „folyamatnak kíván részévé válni”, amelyben „a két irányzat között az utóbbi évtizedben megindult a dialógus” (33. old.). Ezt a közeledést azonban, noha véleményem szerint kimutatható, az esettanulmányok nem igazolják. Az analitikus filozófiáról eddig is tudtuk, hogy javarészt nyelvi orientáltságú, a fenomenológiáról meg ezán sem fogjuk gondolni. A második kötet így megmarad egy igen színvonalas kortárs filozófiai tanulmánygyűjteménynek – kár, mert ennél többnek ígérkezett.

A hermeneutika tárgyalásának elmaradása már csak azért is hiányérzetet kelt, mert az ikerkötet szempontjából is releváns lett volna. „Gadamer arra hívja fel a figyelmet, hogy a megértés eredményeként nem marad túlünk elkülönített a megértendő személy saját horizontja, de nem kell saját előzetes ítéleteinket sem elfogadnunk, hanem azokat éppenséggel magunkkal kell vinni az értelmezésbe ahhoz, hogy létrejöjjön a megértés mint

az egyszeri, sajátos kommunikációs helyzethez kapcsolódó közös teljesítmény” (27. old.) – írja Laki. Az ilyen megértés teremthet kapcsolatot múlt és jelen hermeneutikája, illetve analitikus filozófia és fenomenológia között. Nem feltétlenül és nem is kizárólag a kortárs hermeneuták bemutatását hiányolom, az angolszászal rokon nyelvfilozófiai témák illusztrálására például a dekonstruktőrök munkái is alkalmasak. A „hermeneutika” itt sokkal inkább a „retorikával” kerül szembe; ennek értelmében a hermeneutika a stílus – a filozófiai nyelvhasználat – feltérképezésére irányul. Ezáltal válhat a vizsgálódás valóban a (filozófiai) nyelv kritikájává.

A logikai-tudományos és a költővilágnézeti filozófiák ellentéte könnyűszerrel oldható volna, ha többet olvasnánk egymás műveit analitikusok és kontinentálisok. Ehhez pedig arra van szükség, hogy a két hagyomány képviselői az övéktől eltérő tradícióban iskolázott filozófusok számára is érthető és érdekfeszítő formában közvetítsék rokonítható megfontolásait. Ennek a feltételnek az önmagukban zárt tanulmányok – különösen a második kötetben – csak részben tesznek eleget. Aki veszi a fáradságot, hogy végigolvassa a számára kevésbé ismert tradíció képviselőiről szóló írásokat is, számos érdekes megfontolásra, párhuzamra lelhet, melyeket talán közvetlenül is hasznosíthat saját szakterületén. Ez pedig már önmagában elégséges indok arra, hogy megértőek legyünk a két kötet úttörő szerepéhez képest elenyésző hiányosságai iránt.

DANKA ISTVÁN

Szellem és etika

Szerk.: Molnár Attila Károly

A „100 ÉVES A PROTESTÁNS ETIKA” KONFERENCIA ELŐADÁSAI

Századvég Kiadó, Budapest, 2005. 333 old., 3465 Ft

2004 tavaszán a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézete

adott otthont a „100 éves a Protestáns etika” címmel megrendezett konferenciának, melynek előadásait a kötet tartalmazza. Kivételes társadalomtudósok munkái között is kevés tanulmány ismertsége fogható Max Webernek *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájához, amely először két részben látott napvilágot 1905-ben, a Weber szerkesztette *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*-ben.

Bár alcíme szerint a könyv centrális témája a protestantizmus etikájának weberi konstrukciója, a tizennégy szerző tanulmányainak horizontja sokkal tágasabb, sőt helyenként eklektikus. A tematikai heterogenitás ellenére pontosan észlelhetők a weberi társadalom- és kordiagnózis hangsúlyai. A továbbiakban a Weber munkássága egyes szakaszaiban központi szerephez jutó fogalmak és kérdések közül azokat veszem sorra, amelyeket a kötet szerzői kiemeltek.

Az első természetesen maga a protestáns etika. A közkeletű, ám téves értelmezések szerint a „Weber(i) tézis” a kapitalista gazdasági és világrend alapját a protestáns vallási etikában lelta fel. A tanulmányokból viszont kiderül, hogy sokkal többet állított vallási tények és gazdasági formációk kapcsolatánál. Weber célja ugyanis a modernitás megértése és szisztematikus leírása volt.

Weber vallásszociológiai vizsgálódásai a világtörténet lényegi jelenségeként határozzák meg a *racionalizáció* folyamatát. Még a mágikus indítékú cselekvéseket is tapasztalati szabályokhoz igazodó tevékenységként fogta fel. A nyugati vallásoknak és különösképp a protestantizmusnak kitüntetett jelentőséget tulajdonított a racionalizálódási processzusban. A kapitalizmus és a protestantizmus összefüggéseit elemző Weber a kálvinizmusban, valamint az angolszász puritán vallásosságban ismerte fel a tradicionális és érzelmi cselekvéssel szembehelyezkedő értékracionális, reflektív magatartás forrását. Az e világi teljesítményeket előtérbe helyező protestáns mentalitás az előrelátás, az önfegyelem és a távlatos kalkuláció aszketikus erőnyeit hirdette.

Megoszlanak a vélemények, hogy Weber elmélete megállja-e a helyét a

történeti tényekkel szembesítve. Tomka Miklós tanulmánya rámutat, hogy a *Protestáns etika* keletkezésében a személyes indíttatásnak és a családi örökségnek éppúgy meghatározó szerepe lehetett, mint a kortársak (Georg Simmel vagy Ernst Troeltsch) hatásának. Véleménye szerint a puritán-kálvinista örökségre fókuszáló munka alapján nem rekonstruálható bizonyossággal, mit is tekintett Weber a protestantizmus etikájának. Webernek azonban nem az volt a célja, hogy a protestantizmus etikáját leírja. Munkája nem dogmatikai elemzés és nem is egy folyamatosan változó éthosz történetének rekonstrukciója, hanem társadalmi jelenségek megértésének kísérlete volt.

Molnár Attila Károly is a „protestáns etika” azonosíthatóságát tartja problematikusnak. Weber dolgozata – értelmezése szerint – *ad hominem* válasz volt Werner Sombartnak *A modern kapitalizmus* című művére, aki a kapitalizmus szellemét jelentő polgári mentalitást, illetve a kapitalizmus kialakulását az európai zsidósághoz kötötte. Weber viszont jobbra a Richard Baxter írásai alapján elemzett XVII. századi puritanizmushoz. A szerző szerint a protestáns etikát a puritanizmusra redukáló Weber figyelmét elkerülte, hogy az élet tudatos alakítására törekvő aszkézis a katolicizmustól sem volt teljességgel idegen. Molnár szerint az e világi aszkézis etikája sokkal inkább a jezsuita gondolkodás teljesítménye volt, így a puritanizmus etikája a tomista-katolikus kazuisztika protestáns változatának tekinthető. A Jézus Társaság létrehívása azonban nem a protestantizmussal párhuzamos, vagyis attól független jelenség volt, hanem éppen sággal a protestantizmus kihívására adott válaszként az ellenreformáció szerves része.

Az e világi életben a kiválasztottság jeleit a szisztematikus cselekvéssel kereső protestáns etika nemritkán egyoldalú értelmezésére fókuszál Brandt Juliane tanulmánya. Az eleve elrendelés doktrínáját tudatos vállalkozói szellembe fordító protestáns képe különösen problematikus a közép-európai társadalomfejlődés kontextusában. Bár Magyarországon a kezdetek óta meghatározó volt a kálvini refor-

máció jelenléte, és kultúraformáló hatása ösztönzően hatott a magyar szellemi és gazdasági élet változásaira is, a hazai protestánsok gazdasági aktivitásának adatai mégsem illeszkednek Weber elképzeléseihez. Jóllehet Weber úgy látta, hogy a kálvinizmus és a kapitalizmus érintkezése mindenütt megvolt, de a *Protestáns etika*-ban olvasható megjegyzése szerint: „Értsd – természetesen – csak *akkor*, ha a tőkés fejlődés (objektív) lehetősége a szóban forgó területen *egyáltalán* adva volt.” (Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Bp., 1983. 38. old., 15. jegyzet)

A magyar valóság és az ideáltipikus protestáns gazdasági ethosz viszonyáról tanulságos képet adott Kupa László, amikor Szekfű Gyulának egy mára csaknem elfeledett művével vetette össze a *Protestáns etikát*. *A magyar bortermelő lelki alkata* című könyvében Szekfű a magyar fejlődés és történelem problematikus jellegét a sajátosan magyar habitus visszasságaival magyarázta. Ezt a nemzeti büszkeségnek (vagy önámításnak) is fontos elemét alkotó ágazatot permanens válság sújtja, melynek okát nem a technikai feltételekben, nem a külső körülményekben kell keresni, hiszen azok legfeljebb tünetei egy sokkal lényegibb, a mélyben gyökerező magatartásnak vagy lelki alkatnak. Szekfű a magyar bortermelők attitűdjét „gazdasági indifferentizmusként” jellemezte: magatartásuk weberi értelemben tradicionális, hiszen nem törekszik a jövedelem maximalizálására, minimális teljesítmény és kényelmes tempó jellemzi. Az előállított termékek minősége gyenge, a kereskedelmi és a fogyasztói igények kielégítése a termelőnek jobbra közömbös. A célirányos technikák alkalmazásának hiánya az elődöktől örökölt szokásokhoz való ragaszkodással párosul. A „célirányos bánásmód” ezzel szembeállított szekfűi fogalma Kupa szerint a „kapitalizmus szellemével” rokonítható. Az analógia érvényessége természetesen korlátozott, hiszen Szekfű főleg a lelki-habituális dimenzió fontosságáról értekezett, míg Weber számára a történeti tényezők strukturális összefüggései jelentették a legfontosabb támpontot.

A világhoz való cselekvő odafordulás vallásos attitűdjéből ered a hivatás fogalma, amely kitüntetett szerepet játszott Weber tudomány- és politikaértelmezésében is. A protestantizmusban hivatássá váló munka kezdetben azon gondolat eredménye, amely „nem ismeri el az evilági erkölcsiség túllícitálását szerzetesi aszkézis révén, hanem kizárólag az evilági kötelességek teljesítésével törődik úgy, ahogyan ez megadatik az egyén egész életre szóló munkájában. E munka éppen ezért lesz »hivatássá«” – írja Weber a *Protestáns etika*-ban (id. kiad., 96. old.).

A modern társadalom és politikai közösség üzemszerű működéséhez a munka célirányos megszervezettségén kívül nagy szükség van racionalizált jogrendszerre és igazgatási tevékenységekre is. Karácsony András tanulmánya a nyugati kultúrában egyedülállóan tökéletesített jogintézmények és a vallási alapokból származtatott racionalizált életvezetés Weber által feltárt összefüggését mutatja be.

Cs. Kiss Lajos megkísérelte feltárni az összefüggéseket a protestáns etika és a modern, racionális tudomány szellemének kiformalódása között Weber két emlékezetes előadásának (*A tudomány mint hivatás, A politika mint hivatás*) elemzésével. A diákoknak tartott előadás egyrészt nemritkán a politikai próféta szerepét felöltő oktatói viselkedés megindokolt elutasítása, másrészt a tudomány mindenható, üdvözítő szerepét túldimenzionáló nézetekkel szemben fogant állásfoglalás szuggesztív összegzése volt. A kegyelmi állapot felismerésének lehetetlensége és a teljes elmagányosodás élménye a protestantizmusban oda vezetett, hogy csak a világi munkálkodás, így a hivatásban vállalt kötelességtudat adhatott fogódzót az egyénnek. A keresztény vallás protestáns racionalizációja így e világi erkölcsi kötelességgé alakította át az abszolút kötelességet: az Istentől eltávolító spekuláció helyett a vallási ösztönzést sem nélkülöző újkori tudomány a természetnek mint Isten művének a megismerésére törekszik. A világ varázstalanodását megcélzó értelem az empirikus világban igyekszik felismerni az isteni, transzcendens értelem tervét és akarátát. Weber kor-

szakos felismerése Cs. Kiss szerint az, hogy a felvilágosodás és a pozitívizmus illúzióinak szertefoszlásával a lét teljes megismerésének privilégiumára igényt tartó tudomány eszménye is érvényét veszítette. A tudomány a teljességgel világgá vált világ megszületését jelenti, ahol az egykoron a természet Isten vonásaival rokonított világot megragadni törekvő emberi intellektus tudathasadásos állapotba került. (A világhoz forduló modern ember meghasonlottságát mutatja ki Hidas Zoltán is Weber kultúrafogalmát vizsgáló tanulmányában.)

A tudomány torz önképére – miszerint a természetet megszabadítja a titkoktól, és az értelem által rendet visz a világba – sokan felfigyeltek. Eric Voegelin és Leo Strauss írásai több ponton is vitatják Weber tudományfelfogását. A kései Voegelin úgy látta, hogy a modern tudomány egy második, képzetes valósággal, mesterséges konstrukciókkal váltotta fel a természetes rend képzetét. Leo Strauss pedig azért bírálta fő műve, a *Természetjog és történelem* lapjain Weibert, mert az vitatta egy objektív rend létét. Lánzi András elemzéséből az is kiderül, hogy Strauss a nézetei „nihilista” következményei miatt kárhoztatta Weibert. Értelmezése szerint Weber úgy tekintett az észre, mint a tényeket „kívülről”, magaslesről szemlélő képződményre. Strauss úgy vélte, ez a tényeket és értékeket megkülönböztető nézet az objektív normák elvetését involválja, következményeiben pedig a jó és rossz elvi megkülönböztetésének a tagadását. A tudományt ténymegállapításokra korlátozó weberi imperatívusz kizárja, hogy a kutató értékelő megállapításokat tegyen, ami viszont a tudomány inkompetenciáját jelenti a végső, erkölcsi kérdések szférájában. Tények és értékek dichotóm elválasztásának létjogosultságát elemzi Némedi Dénes is a Putnam és Weber gondolatait összevető tanulmányában. Putnam az érték-tény dualizmus problematikuságát abban látja, hogy az érték-megállapításokat nemritkán a szubjektivitás szférájába utasítják a dichotómiát feltételező szerzők, így részben Weber is. Putnam viszont úgy véli, hogy az értékek megvitathatósága ez esetben kérdésessé válik, s a két

szféra szigorú elkülönítése akár a nyilvános kommunikációt és az érdemi vitákat is ellehetetleníti.

A magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás művelői között a XX. század kezdetétől fogva sokan tanulmányozták a kapitalizmus jellegzetességeit, akár ismerték Weber korszakos protestantizmus-tanulmányát, akár nem. A feltehető, illetve már ismert hatástörténeti összefüggéseket, fogalmi és gondolati analógiákat tárja fel Halmos Károly, aki ifj. Leopold Lajos, Hajnal István és Hanák Péter műveiben követi nyomon Weber hatását. A múlt század első évtizedeiben a tőke természetét elemző Leopold a kapitalizmusnak sajátos szellemet, lelki motívumot tulajdonított. A piaccgazdaság mechanizmusában érvényesülő pszichológiai dimenziók közül kiemelt szerepet szánt a tranzakciókban részt vevő felek közötti bizalomnak, amely az ügyletek rendszeres ismétlődéséhez kötődik. Az üzleti interakciókban működő célirányos tevékenységekben a termelt készletek „uralkodnak”, de nem az érintettek kiszolgáltatottságának értelmében. A kooperációra készítő tőkés gazdálkodási forma ugyanis a szocializáció fontos ágense, amely tipikusan emberi alkotás. A világ varázstalanodásának weberi gondolata és Hajnal István modernitás-értelmezése is helyenként rokon, de egyértelmű analógiák nem azonosíthatók.

Weber az értelmiségi vallásosságának kétféle típusát különböztette meg. Az értelmiségi folyamatosan értelmet próbál tulajdonítani a világnak és saját életvitelének a világhoz való viszonyában. Ha ez a viszonyulás konfliktusba kerül a világgal, következménye a világtól való menekülés lesz. A lelki inségből származó megváltásvágy vallásossága elvont és szisztematikus, más esetekben viszont szekularizált vagy akár ateista formát is ölthet. A világból menekülő értelmiségi a világ etikai szempontú, forradalmi megváltoztatására is törekedhet, de nem az intézmények szférájában, hanem a személyiség bensőségességében, az erkölcsi átalakulásban.

Nagy J. Endre az etikai forradalom követőjének tartja Szekfű Gyulát éppen úgy, mint Szabó Ervint vagy Polányi Károlyt. Különös kreativitás és intel-

lektuális teljesítmény forrása lehet az a pozíció, amelyet Weber „pária-intellektualizmusként” jellemezett: a hátrányosan megkülönböztetett, a hierarchiából kirekesztett autodidakta vagy proletaroid értelmiségieknek az a kivételes lehetősége, hogy függetlenül a konvencióktól, s eredeti elméleteket alakítsanak ki a dolgok rendjéről. Nagy J. Endre ennek fényében vizsgálja Lukács György etikai idealizmusát bolshevik fordulata előtt, illetve Polányi Károly diagnózisait.

Lukács pályaképének fontos eleme volt személyes ismeretsége Weberrel az első világháborút megelőző években. Weber aurája ösztönzően hatott, sokszor fogódzót nyújthatott a fiatal Lukács számára. Saád József tanulmánya Weber magyar hatástörténetének összefüggéseiről a magyar félmúlt évtizedeit is áttekinti. Az 1960-as évek mérsékelt tudománypolitikai fordulata értelmében a szellemi teljesítmények pártossága felett örökös illetékesek fokozatosan módosították a történeti materializmus monopóliumát hirdető hivatalos dogmát. Az időnként megengedő-paternalista, máskor represszív hatalom fenntartotta ugyan a hivatalos doktrína elsőségét, de az alternatívákat kereső elméletek közzétételét egyre kevésbé akadályozta meg. Az első magyar Weber-kiadásokban az olvasó léptenyomon szembesülhetett a bürokratizálódás, a kapitalizmus kialakulása vagy a társadalomszerkezet weberi elméletével. Az 1982-ben (korszerű) fordításban megjelent *Protestáns etika* számos további Weber-mű mellett szinte mentalitásformáló tényezővé vált a magyar társadalomtudományban. Weber munkáinak és irodalmának közvetítésében olyan neves kutatók vállaltak meghatározó szerepet, mint Józsa Péter, Bertalan László és Erdélyi Ágnes, de cselekvés- és uralomtipológiáját a kortárs hazai szociológusok, történészek és filozófusok egész sora alkalmazta és gondolta tovább.

A közelmúlt politikai eseményeit kommentáló szakértők és publicisták elemzéseiben egyre hangsúlyosabb az a divatos tézis, hogy a kilencvenes évektől a politikai vezető sajátosan új típusa jelent meg a közéletben: az európai tömegdemokráciákban a hata-

lomra jó eséllyel aspiráló pártok élére rendre olyan irányítók kerülnek, akik a rendszert nem pusztán adminisztratív igazgatóként, hanem személyes karizmával rendelkező vezetőként akarják működtetni. Az egyéni kvalitásait a cselekvés vezérfonalává tevő politikust nemritkán azzal gyanúsítják, hogy tevékenysége időnként túllép a megszokott procedurális kereteken. A magyar médiában is közhely, hogy a tömegeket akár fizikailag megmozgató napi politika, a fokozódó verbális küzdelem vagy a választási harc színpadias kellékeit bevető és egyéni szuggesztivitásukat alkalmazó politikai vezetők tevékenysége a demokrácia biztonságát veszélyezteti. A veszélyekre joggal figyelmeztető, de sokszor sekélyes moralizálásba torkolló értékeléseket érdemes szembevetni Weber demokrácia-felfogásával. A tevékeny, cselekvőképes és kompetens politikát Weber a vezérdemokrácia fogalmához kapcsolta, ahol a kiemelkedő gyakorlati tudású vezér elhivatott *személyként* tevékenykedik, céljainak világos ismeretében és személyes felelősségének tudatában. A vezérdemokráciát a személytelen, bürokratizált joguralommal összehasonlító Weber gondolatait Körösi András és Felkai Gábor értelmezi a kötet záró fejezeteiben.

A *Szellem és etika* szerzői bemutatják, hogy Weber diagnózisai a modern szociológia számára megkerülhetetlenek, de hatása alól nem vonhatja ki magát a politikai filozófia, a történelemtudomány vagy a jogelmélet sem. Munkái a humán- és társadalomtudományi kánon szerves részévé váltak, és hazánkban is részét képezik a bölcsész- és jogászképzés egyetemi tananyagának. A társadalomtudományok művelői és az érdeklődő közönség számára is közzismert szerző életművének tárgyilagos elemzése és értékelése különösen nehéz feladat, hiszen a munkásságát feldolgozó reflexiók mennyisége szinte felbecsülhetetlen, ám színvonaluk korántsem egyenletes. Weber megállapításait gyakran téves, nemritkán vulgarizáló értelmezések közvetítették, sokszor közhellyé alacsonyítva a gondolkodó szisztematikusan munkájának eredményeit. Miképp a *Protestáns etikában* és más műveiben

is érzékelhető, Weber maga is tekintélyes eszmetörténeti anyagot ismert és dolgozott fel elemzése során. Gondolatainak hiteles közvetítése éppen ezért rendkívüli intellektuális kihívást jelent az erre vállalkozók számára. A *Szellem és etika* szerzői eleget tettek ennek a kihívásnak, mégpedig úgy, hogy a kötet az életmű csaknem minden fontosabb teljesítményére reflektál. A könyvben felvonultatott tanulmányok szerzői közül többen is eltávolodtak ugyan a címadó Weber-műtől, ám ez a távolságtartás termékeny és gondolatébresztő lehet. Egy sokoldalú életművet bizonyára nem volna szabad önkényesen egyetlen vezérfonal mentén értelmezni, ám feltehető, hogy a szerzőknek nem is állt szándékukban, hogy mondanivalójukat kizárólag a *Protestáns etikára* építsék.

A napjainkra klasszikussá vált gondolkodók munkásságával foglalkozó szakemberekre nagy felelősség hárul, hiszen a nagy neveket sokan és sajnos sok helyütt méltatlan módon emlegetik. A társadalom, a történelem és a politikum szférája különösen kedvező közeg azok számára, akik a Weberéhez hasonló jelentőségű gondolkodók pályaképét a felszínes érdekeségek felől közelítik meg. A protestáns etika és a kapitalizmus szellemének viszonya toposszá vált, és sokszor félreértetten függetlenedett Weber eredeti intencióitól.

A *Szellem és etika* viszont arról tanúskodik, hogy Weber munkássága sokféle megközelítésben és kontextusban is hitelesen elemezhető. A korai hatástörténeti összefüggések elemzésétől az aktuálpolitika dimenzióig ívelő értelmezéseket felsorakoztató kötet meggyőző bizonyítéka annak, hogy az életmű változatlanul számos kihívást és továbbgondolásra érdemes kérdést tartogat.

DINNYEI BÉLA

Sajó András: A szólásszabadság kézikönyve

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Kerszöv, Budapest, 2005. 183 old., á.

n.

Hálás feladat Sajó András ezen a címen megjelent könyvéről írni, tehát kézikönyv-ismertetőt. Hiszen nem enciklopédiát írt a szerző, nem kalandregényt, és nem is filozófiai alapvetést, bár Sajó András – nem sikertelenül – mindhárom műfajjal próbálkozott az elmúlt évek során. Ez most kézikönyv, amit jól lehet forgatni, a téma ismerői kellő kényelemmel el tudnak igazodni benne, és remélhetően honi bíróságaink előtt is lehet majd rá szórmentén hivatkozni. A kezdők talán a kelleténél többet kénytelenek bolyongani a könyvben, mivel név-, eset- és tárgymutatója nincs, de ezt a magunk részéről inkább a kiadó számlájára írjuk, mint a szerző terhére. Talán egy második, javított kiadás pótolni fogja a recenzens és az olvasó hiányérzetét.

Sajó András hangsúlyozottan jogi szempontú kézikönyvet írt, amely a szólásszabadság problémáival a mindennapok szintjén foglalkozó érdeklődők, újságírók, médiszakértők, gyakorló jogászok és lelkes aktivisták számára kíván segítséget nyújtani. Ebből a szándékból következik a tárgy ismertetésébe szőtt számos terjedelmesebb idézet a mérvadó egyezményekből, jogszabályokból, bírói döntésekből, valamint a szólásszabadság teoretikusaitól. Az idézetek a szerző szándékai szerint a szólásszabadság védelmére használható érvek arzenálját tartalmazzák azok számára, akik valamilyen fronton vagy éppen a hátszágban használni kívánják az érveket.

Mi sem állna távolabb a kézikönyv szellemétől, mint a fellegekben portyázó eszme-futtatás, a fegyelmezetlenül elkalandozó gondolatmenet. Szálljunk le a fellegekből, szabjunk korlátokat kalandozó természetünknek, tekintsük át, mire érdemes figyelniünk a szólásszabadság kézikönyvében!

A könyv hét logikus fejezetre tagolódik: 1. a szólásszabadság igazolása, 2. az amerikai megközelítés, a 3. francia felfogás, 4. a német védelem, 5. az Emberi Jogok Európai Bíróságának („Bíróság”) szólásszabadság-kepe és döntéseinek összefoglalása, 6. a szólásszabadság a kommunizmus